

Wstęp

W roku 1970 Alan Macfarlane pisał w swoim – klasycznym dziś – dziele na temat życia rodzinnego Ralph Josselina, siedemnastowiecznego diarysty, że nasza wiedza na temat relacji rodzinnych w Anglii przedindustrialnej jest bardzo ograniczona¹. Luka ta została od tamtej pory w znacznej mierze wypełniona, jednak wraz z rozwojem historii mentalności, antropologii historycznej czy psychohistorii wciąż otwierają się w tej materii nowe perspektywy badawcze.

Bogata anglosaska literatura reprezentująca nurt historii życia codziennego oraz mentalności ludzi w przeszłości już od kilku dekad zajmuje się analizą relacji wewnątrzrodzinnych – w wymiarze zarówno teoretycznym, badając teksty z gatunku instruujących życie codzienne, jak i praktycznym, analizując relacje między rodzicami i dziećmi w świetle szeroko pojmowanego piśmiennictwa intymistycznego, źródeł sądowych oraz literackich. W latach 60. i 70. XX w., na fali zainteresowania historią małżeństwa, dzieciństwa, relacji międzyludzkich i rodziny w ogóle, rodzicielstwo pojawiło się jako temat szczegółowych rozważań autorstwa badaczy brytyjskich. W powstających od tego czasu licznych opracowaniach monograficznych oraz pracach o charakterze syntetycznym padają pytania o praktyki rodzicielskie², przy czym kobiecie doświadczenie rodzicielstwa w dawnych wiekach wydaje się bardziej przykuwać uwagę współczesnych badaczy³.

¹ A. Macfarlane, *The Family Life of Ralph Josselin, a Seventeenth-Century Clergyman*, CUP, Cambridge 1970, s. 105.

² Pionierskie w tym względzie są prace, których głównym założeniem było wykazanie nieprawdziwości tez sformułowanych w latach 60. i 70. XX w. przez Philippe'a Ariès'a (P. Ariès, *Historia dzieciństwa: dziecko i rodzina w dawnych czasach*, tłum. M. Ochab, Marabut, Gdańsk 1995) oraz Lawrence'a Stone'a (L. Stone, *Family, Sex, and Marriage in England, 1500–1800*, Weidenfeld & Nicolson, London 1977). Zob.: L. Pollock, *Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900*, CUP, Cambridge 1983; R. Houlbrooke, *The English Family 1450–1700*, Longman, London 1984; A. Macfarlane, *Marriage and Love in England: Modes of Reproduction 1300–1840*, Blackwell, Oxford 1986; B. Capp, *The Ties That Bind: Siblings, Family and Society in Early Modern England*, OUP, Oxford 2018.

³ Przejawia się to między innymi w doborze cytowanych tekstów źródłowych mających ilustrować stosunek rodziców do potomstwa oraz w omówieniach praktyk rodzicielskich (zob.

Pod koniec lat 90. XX w. John Gillis w pracy na temat wartości rodzinnych na przestrzeni wieków zwrócił uwagę na interesujące zjawisko: „Pomimo iż większa część historiografii zajmuje się mężczyznami, ojcowie są nieobecni w przedstawieniach przeszłości albo prezentowani są w wyidealizowany sposób”⁴. Zauważył także, że w myśleniu o rodzinie i domu w epokach dawnych uczeni skupiali się na osobie matki, ojcowie natomiast postrzegani byli jako postacie drugoplanowe, nieuczestniczące, skoncentrowane na sferze publicznej⁵.

Studia nad ojcostwem w siedemnastowiecznej Anglii prowadzi się od stosunkowo niedawna. Wpisują się one w szerszy nurt badań nad historią męskości, będący niejako odgałęzieniem studiów gender, w ramach którego historycy, literaturoznawcy i kulturoznawcy podejmują próby wykazania, że działalność mężczyzn na płaszczyźnie publicznej nie była jedyną liczącą się sferą ich życia. Na przełomie XX i XXI w. ukazało się w Wielkiej Brytanii kilka ważnych monografii i artykułów poruszających mniej lub bardziej szczegółowo kwestię modelu męskości w Anglii epoki Stuartów. Niestety w opracowaniach tych kwestia ojcostwa traktowana jest często marginesowo jako tylko jeden z poruszanych wątków, wcale nie najważniejszy⁶. Problematyka ojcostwa w epokach dawnych podejmowana była także

P. Crawford, *Blood, Bodies and Families in Early Modern England*, Pearson/Longman, Harlow–New York 2004). Oprócz tego kobiecy punkt widzenia zasługiwał częściej na odrębne analizy, czego efektem jest szereg publikacji poświęconych wyłącznie macierzyństwu. Zob.: T. Bowers, *The Politics of Motherhood: British Writing and Culture 1680–1760*, CUP, Cambridge 1996; B. Capp, *When Gossips Meet: Women, Family and Neighbourhood in Early Modern England*, OUP, Oxford 2004; P. Crawford, *The Construction and Experience of Maternity in Seventeenth-Century England*, [w:] *Women as Mothers in Pre-Industrial England*, red. V. Fildes, Routledge, London–New York 1990, s. 3–38 oraz inne eseje w tym zbiorze; *Performing Maternity in Early Modern England*, red. K.M. Moncrief, K.R. McPherson, Ashgate, Aldershot 2007; A. Wilson, *Ritual and Conflict: The Social Relations of Childbirth in Early Modern England*, Ashgate, Farnham 2013.

⁴ J. Gillis, *A World of Their Own Making: Myth, Ritual, and the Quest for Family Values*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1997, s. 180.

⁵ Tamże, s. 182.

⁶ A. Fletcher, *Gender, Sex and Subordination in England 1500–1800*, Yale University Press, New Haven–London 1995; tenże, *Growing up in England: The Experience of Childhood, 1600–1914*, Yale University Press, New Haven 2008; *English Masculinities 1660–1800*, red. M. Cohen, T. Hitchcock, Longman, London 1999; E.A. Foyster, *Manhood in Early Modern England: Honour, Sex and Marriage*, Longman, London 1999; A. Shepard, *Meanings of Manhood in Early Modern England*, OUP, Oxford 2006; H. Berry, E.A. Foyster, *Childless Men in Early Modern England*, [w:] *The Family in Early Modern England*, red. H. Berry, E.A. Foyster, CUP, Cambridge 2007, s. 158–183; I. Ben-Amos Krausman, *Adolescence and Youth in Early Modern England*, Yale University Press, New Haven 1994; też, *Reciprocal Bonding: Parents and Their Offspring in Early Modern England*, „Journal of Family History”, 25 (3), 2000, s. 291–312.

w badaniach polskich historyków i historyków literatury, jednak dotychczasowe studia skupiały się głównie na rozpatrywaniu rodzimego materiału źródłowego⁷.

Przedstawiane czytelnikowi studium eksponuje ten niezwykle istotny element męskiej tożsamości, z emocji towarzyszących ojcostwu w codzienności czyniąc centralny problem badawczy. Łącząc w sobie elementy analizy literaturoznawczej, historycznej, kulturoznawczej i nieśmiałe próby dociekań natury psychologicznej, praca wpisuje się w nurt badań interdyscyplinarnych. Przesunięcie akcentu z samego doświadczenia na jego tekstowe reprezentacje wydaje się tym, co wyróżnia ją na tle innych publikacji poświęconych ojcostwu we wczesnonowożytnej Anglii. Niniejsza publikacja, podejmując tematykę emocjonalnego doświadczania ojcostwa w świetle angielskich źródeł intymistycznych epoki Stuartów, jest pierwszą na gruncie polskim próbą monograficznego opracowania tego zagadnienia.

W 1941 r. francuski historyk Lucien Febvre postulował konieczność przyjęcia „psychologicznego punktu widzenia” w badaniach nad przeszłością⁸. Zachęcał do podejmowania wysiłku rekonstruowania życia emocjonalnego ludzi w dawnych wiekach, bo chociaż przyznawał, że to „przerażająco trudne” zadanie, jest ono jednocześnie „niezmiernie frapujące”⁹. Esej Febvre’a uznawany jest dziś za dokument założycielski nurtu badań nad historią emocji. Wyzwanie rzucone przez tego współtwórcę szkoły *Annales* podejmowane było ostrożnie przez kolejne pokolenia powojennych historyków aż do dokonania się zwrotu afektywnego, który zmienił oblicze światowej humanistyki. Popularność studiów nad emocjami w ostatnich latach sprawiła, że próba przeglądu poświęconych im publikacji jest, parafrazując Febvre’a, „zadaniem przerażająco trudnym”. Obok monografii powstają coraz

⁷ E. Dąbrowicz, *Ojciec ze skazę... w literaturze i kulturze XIX wieku: przypadek Zygmunta Krasińskiego*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej”, 19, 2013, s. 53–69; K. Kabacińska, *Ojciec w pamiętnikach osiemnastowiecznych*, [w:] *Mężczyzna w rodzinie i społeczeństwie – ewolucja ról w kulturze polskiej i europejskiej*, t. 1, *Od średniowiecza do początku XX wieku*, red. K. Kabacińska, K. Ratajczak, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010; R. Pawłowski, *Jan Sobieski jako ojciec w świetle „Listów do Marysieńki”*, [w:] *Sarmackie theatrum VII – W kręgu rodziny i prywatności*, red. M. Jarczykova, R. Ryba, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, s. 224–237; A. Sitkova, *O literackich wizerunkach ojców renesansowych pisarzy*, [w:] *Sarmackie theatrum VII...*, dz. cyt., s. 19–34; A. Słaby, *Ojcostwo. Relacje ojców i córek w świetle korespondencji okresu saskiego*, [w:] *W kręgu rodziny epok dawnych – Dzieciństwo*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, DiG, Warszawa 2014; D. Żołędź-Strzelczyk, *Polscy Jagiellonowie w roli ojców*, [w:] *Mężczyzna w rodzinie i społeczeństwie...*, dz. cyt.; Z.J. Żółciński, *Historyczne fundamenty wzorców ojcostwa w polskich rodzinach ziemiańskich czasów Oświecenia*, „Pedagogika”, 26 (2), 2017, s. 205–222.

⁸ L. Febvre, *Sensibility and History: How to Reconstitute the Emotional Life of the Past*, [w:] *A New Kind of History: From the Writings of Febvre*, red. P. Burke, Routledge & Kegan Paul, London 1973, s. 19.

⁹ Tamże.

liczniejsze kolekcje artykułów reprezentujące przekrojowe spojrzenie na kwestię emocji w różnych kulturach, epokach i środowiskach¹⁰. Wczesnonowożytna Anglia stała się również obiektem zainteresowania wielu badaczy¹¹. Kilka lat po opublikowaniu pomnikowego dzieła poświęconego angielskiemu protestantyzmowi¹² Alec Ryrie wspólnie z Tomem Schwandą podjął się redakcji wieloautorskiej monografii poświęconej w całości problematyce emocji w kręgu angielskich i amerykańskich purytanów¹³. Zgromadzone w tomie artykuły prezentują nowoczesne podejście do kwestii związanych z badaniem życia duchowego i mentalnego epok dawnych, podejmując jednocześnie dyskusję z tezami kluczowych tekstów literatury przedmiotu powstających po obu stronach Atlantyku w drugiej połowie XX w. Tematyką miejsca emocji w życiu religijnym siedemnastowiecznych rodzin purytańskich w Anglii i w Nowym Świecie zajmuje się od kilku lat włoska badaczka literatury angielskiej Paola Baseotto¹⁴. Publikowane przez nią studia są przykładem praktycznego zastosowania teorii o wspólnotach emocjonalnych i emocjonologii w badaniach nad przeszłością. Osobną kategorią są prace, których autorzy dotyczą kwestii przeżywania przez siedemnastowiecznych angielskich rodziców cierpienia, choroby i śmierci swoich dzieci. Wśród najważniejszych należy wymienić artykuły

¹⁰ Stan badań nad historią emocji podsumowała w 2002 r. Barbara Rosenwein, *Worrying About Emotions in History*, „American History Review”, 107 (3), 2002, s. 821–845. W kolejnych latach przegląd ten uzupełniony został przez Keitha Oatleya, *Emotions: A Brief History*, Blackwell, Oxford 2004, ostatnio zaś przez Jana Plampera, *The History of Emotions: An Introduction*, OUP, Oxford 2015.

¹¹ Robert Cockcroft przygląda się tekstom wczesnonowożytnych autorów, szukając w nich namiętności, żarliwości i pasji, a jego eseje poświęcone Miltonowi i Bunyanowi oraz memuarystkom – Lucy Hutchinson i Margaret Cavendish – dostarczają cennego materiału porównawczego (*Rhetorical Affect in Early Modern Writing: Renaissance Passions Reconsidered*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2003); Linda Pollock w swojej skrupulatnej analizie prywatnej korespondencji członków siedemnastowiecznej elity angielskiej koncentruje się na znaczeniu gniewu w relacjach międzyludzkich (*Anger and the Negotiation of Relationships in Early Modern England*, „The Historical Journal”, 47 (3), 2004, s. 567–559). Afektywną retorykę, gesty i łzy mężczyzn/ojców jako wczesnonowożytnych bohaterów literackich analizuje Jennifer C. Vaught w zbiorze esejów poświęconych XVI- i XVII-wiecznym wzorcom męskości w dziełach Shakespeare’a, Donne’a, Spensera, Marlowa, Jonsona i innych (*Masculinity and Emotions in Early Modern English Literature*, Ashgate, Aldershot 2008).

¹² A. Ryrie, *Being Protestant in Reformation Britain*, OUP, Oxford 2013.

¹³ *Puritanism and Emotion in the Early Modern World*, red. A. Ryrie, T. Schwanda, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2016.

¹⁴ P. Baseotto, *Puritan Children and the Emotions of Conversion*, [w:] *Childhood and Emotion Across Cultures 1450–1800*, red. C. Jarzebowski, T.M. Safley, Routledge, London–New York 2014, s. 89–105; P. Baseotto, *Theology and Interiority: Emotions as Evidence of the Working of Grace in Elizabethan and Stuart Conversion Narratives*, [w:] *A History of Emotions, 1200–1800*, red. J. Liliequist, Pickering & Chatto, London 2012, s. 65–78.

Raymonda A. Anselmenta¹⁵, Lucindy McCray Beier¹⁶, Davida Harleya¹⁷, Andrei Brady¹⁸, Anne Laurence¹⁹, Aleca Ryrie'ego²⁰. Obok artykułów rozproszonych w periodykach i monografiach wieloautorskich powstawały w ostatnich latach także prace oferujące syntetyczne ujęcie problemów choroby i śmierci w dawnej Anglii. W porządku chronologicznym są to prace Claire Gittings²¹, Ralpa Houlbrooka²², Roberta Woodsa²³ i Hannah Newton²⁴. Autorzy kreślą w nich całościowe obrazy poruszanych tematów, często w szerszym kontekście chronologicznym. Pojawia się w nich także wątek ekspresji strachu, smutku, żalu i żałoby w rodzinach, w których umierały dzieci. Szczególnie rozbudowany jest on w publikacji Woodsa, który poświęca osobny rozdział językowi wyrazu emocji przeżywanych w obliczu śmierci.

1. Wspólnota emocjonalna

Badacze reprezentujący różne dziedziny nauki – historię, antropologię, filozofię, lingwistykę, literaturoznawstwo, psychologię, ostatnio nawet neurobiologię – opracowują własne definicje emocji, skupiające się na wielorakich aspektach ich natury. Wielość perspektyw może wydawać się przytłaczająca, lecz nie zwalnia z konieczności przyjęcia jakiejś definicji. Interdyscyplinarny charakter podjętych badań, w których łączę elementy metodologii jakościowych analiz historycznych

¹⁵ R.A. Anselment, *'The Teares of Nature': Seventeenth-Century Parental Bereavement*, „Modern Philology: A Journal Devoted to Research in Medieval and Modern Literature”, 91 (1), 1993, s. 26–53.

¹⁶ L. McCray Beier, *The Good Death in Seventeenth-Century England*, [w:] *Death, Ritual, and Bereavement*, red. R. Houlbrooke, Routledge, London 1989, s. 43–61.

¹⁷ D. Harley, *The Theology of Affliction and the Experience of Sickness in the Godly Family, 1650–1714: The Henrys and the Newcomes*, [w:] *Religio Medici: Medicine and Religion in Seventeenth-Century England*, red. O.P. Grell, A. Cunningham, Ashgate, Aldershot 1996, s. 273–292.

¹⁸ A. Brady, *'A Share of Sorrows': Death in the Early Modern English Household*, [w:] *Emotions in the Household, 1200–1900*, red. S. Broomhall, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2008, s. 185–202.

¹⁹ A. Laurence, *Godly Grief: Individual Responses to Death in Seventeenth-Century Britain*, [w:] *Death, Ritual, and Bereavement*, dz. cyt., s. 62–76.

²⁰ A. Ryrie, *Facing Childhood Death in English Protestant Spirituality*, [w:] *Death, Emotion, and Childhood in Premodern Europe*, red. K. Barclay, K. Reynolds, C. Rawnsley, Palgrave Macmillan, London 2016, s. 109–128.

²¹ C. Gittings, *Death, Burial and the Individual in Early Modern England*, Croom Helm, London 1984.

²² R. Houlbrooke, *Death, Religion and the Family in England, 1480–1750*, Clarendon Press, Oxford 1998.

²³ R. Woods, *Children Remembered: Responses to Untimely Death in the Past*, Liverpool University Press, Liverpool 2006.

²⁴ H. Newton, *The Sick Child in Early Modern England, 1580–1720*, OUP, Oxford 2012.

oraz literackich badań kulturowych, zdeterminował sposób definiowania ich przedmiotu. Punktem wyjścia jest dla mnie konstruktywistyczna teoria emocji oparta na założeniu, że emocje są społecznymi i kulturowymi konstruktami, uzależnionymi od obowiązujących w danej kulturze norm rządzących takimi sferami jak uczucia i postawy²⁵. Historia emocji to dla konstruktywistów badanie możliwości wyrażania emocji dostępnych jednostkom w dawnych kulturach – innymi słowy, próba określenia, w jaki sposób kontekst kulturowy wpływał na sposób wyrażania i werbalizowania emocji w przeszłości.

Radykalizm takiej postawy badawczej wyklucza lub przynajmniej marginalizuje to, co o naturze emocji pisze Michelle Rosaldo: „Emocje to myśli, które są w jakiś sposób «odczuwane» w nagłych przypływach, pulsowaniu, «poruszeniach» wątroby, umysłu, serca, żołądka, skóry. Są ucieleśnionymi myślami”²⁶. Takie rozumienie doświadczenia emocjonalnego otwiera perspektywy interpretacyjne na poziomie literackiej analizy tekstu, sprawia jednak, że historyk i kulturoznawca stają wobec subiektywności wrażeń całkowicie bezradni. Próba pogodzenia tych paradygmatów może być przyjęcie perspektywy zaproponowanej przez amerykańską badaczkę Barbarę Rosenwein, od ponad dwudziestu lat zajmującą się studiowaniem problematyki emocji w przeszłości²⁷. Jej koncepcja „wspólnoty emocjonalnej” stanowić będzie ramę teoretyczną pracy. Mianem tym badaczka nazywa „grupy wierne określonym wartościom, sposobom odczuwania oraz wyrażania emocji”²⁸. W tym sensie każda wspólnota ludzka posiadająca te same interesy i cele (rodzina, grupa rówieśnicza, wspólnota akademicka, środowisko kibicowskie) będzie stanowić wspólnotę emocjonalną, jeśli jej członkowie reagują w zbliżony sposób, posługują się zbliżonym słownictwem, by wyrazić swoje emocje, wreszcie, gdy podobne sprawy wzbudzają w nich emocje i skłaniają do ich wyrażania. Styl wyrażania emocji wskazuje na dominujące wpływy ideologiczne, lecz jedną z cech podejścia Barbary Rosenwein jest uznanie możliwości przynależności jednostki do więcej niż jednej wspólnoty emocjonalnej jednocześnie. Jest to zatem termin mniej radykalny od pojęcia „reżimów emocjonalnych” zaproponowanego przez Williama Reddy’ego,

²⁵ W. Łosiak, *Psychologia emocji*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, s. 23.

²⁶ M. Rosaldo, *Towards an Anthropology of Self and Feeling*, [w:] *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion*, red. R.A. Shweder, R.A. Levine, CUP, Cambridge 1984, s. 143.

²⁷ *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, red. B. Rosenwein, Cornell University Press, Ithaca, NY 1998; też, *Writing Without Fear About Early Medieval Emotions*, „Early Medieval Europe”, 10, 2001, s. 229–234; też, *Worrying About Emotions in History*, dz. cyt.; też, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Cornell University Press, Ithaca–London 2006; też, *Generations of Feeling: A History of Emotions, 600–1700*, CUP, Cambridge 2016.

²⁸ J. Plamper, *The History of Emotions: An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns*, „History and Theory”, 49(2), 2010, s. 253.

oznaczającego zbiory emocji normatywnych oraz szeregi praktyk, rytuałów, wzorców zachowań emocjonalnych, których odrzucenie skutkuje wykluczeniem jednostki ze społeczności²⁹. Tymczasem Rosenwein nie zakłada istnienia jednego zestawu norm emocjonalnych prawdziwego dla wszystkich z wyjątkiem tych, którzy decydują się na „emocjonalne uchodźstwo” z jego własnymi normami³⁰. Twierdzi ona, że społeczeństwa charakteryzują się występowaniem dominujących oraz wielu marginalnych wspólnot emocjonalnych³¹. Jednocześnie badaczka sugeruje, że z racji istnienia w tym samym czasie wielu wspólnot emocjonalnych „jedna osoba, czując się swobodnie w obrębie norm określonej wspólnoty, mogła przenosić się bez większych trudności do innej, pod warunkiem że jej normy nie były radykalnie odmienne od norm wspólnoty pierwotnej”³².

Teoria „wspólnoty emocjonalnej” zakłada istnienie wspólnego kodu, społecznej normy, w ramach której odbywa się komunikowanie emocji w określonej grupie. Badaczka nie interesuje szczerść, banalność lub złożoność odczuwanych emocji, lecz kulturowo uwarunkowany styl ich werbalnego manifestowania. Rosenwein wyjaśnia, że istotą wspólnoty emocjonalnej nie jest bynajmniej jej „emocjonalność” w sensie czułościowości, wylewności, lecz przestrzeganie tych samych norm odnoszących się do oceny konkretnych emocji oraz sposobów ich ekspresji. Członkowie społeczności gloryfikujących agresję i ofensywność w relacjach międzyludzkich nie będą okazywać sobie wzajemnie miłości, serdeczności czy współczucia ze względu na niską wartość przypisywaną tym uczuciom i postawom w ich środowisku³³.

Propozycja Rosenwein jest rodzajem kompromisu między podejściem kognitywistycznym i konstruktywistycznym w tym sensie, że, inaczej niż postulują Peter i Carol Stearnsowie³⁴, zakłada możliwość badania, co w danym momencie jednostka ocenia jako wartościowe lub szkodliwe, by następnie zareagować emocjonalnie w zgodzie z dokonany przez siebie osądem. Jednocześnie idea „wspólnoty emocjonalnej” zbliżona jest do koncepcji dyskursu Michela Foucaulta i zakłada istnienie wspólnego kodu, w ramach którego odbywa się komunikowanie emocji w określonej grupie. Rosenwein podkreśla więc, że dokonywane przez jednostkę osądy wynikają z identyfikowania się jej z określonym kodem kulturowym³⁵. Badaczka porównuje również „wspólnotę emocjonalną” do koncepcji

²⁹ W.M. Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, CUP, Cambridge 2004, s. 129.

³⁰ Tamże.

³¹ J. Plamper, *The History of Emotions: An Interview...*, dz. cyt., s. 256.

³² Tamże.

³³ B. Rosenwein, *Generations of Feeling...*, dz. cyt., s. 3.

³⁴ P. Stearns, C. Stearns, *Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards*, „American Historical Review”, 90 (4), 1985, s. 813–836.

³⁵ B. Rosenwein, *Worrying About Emotions in History*, dz. cyt., s. 842.

habitusu u Pierre’a Bourdieu, czyli zinternalizowanych norm determinujących sposób myślenia, działania i postrzegania rzeczywistości³⁶. Badanie wspólnoty emocjonalnej polega, zdaniem uczonej, na „wyborze określonej grupy i zapoznaniu się ze wszystkim, co jej członkowie napisali, zwracając szczególną uwagę na emocje”³⁷. Rosenwein stworzyła dossier języka emocji dla badanych przez siebie grup, sprawdzając, jakie wyrażenia, figury i tony powtarzają się w nich regularnie, tworząc coś w rodzaju „skryptu emocjonalnego”³⁸.

Badaczka zwraca również uwagę na ahistoryczność założenia, że ludzie epok dawnych przeżywali emocje w sposób, w jaki czynimy to dziś. Dlatego bardzo istotne jest rozpoznanie, jakimi terminami określano emocje w danej grupie. Z pomocą przychodzi tu piśmiennictwo epoki dotyczące emocji, które pozwala stworzyć bazę środków językowych używanych do określania rozpoznawanych w danym czasie uczuć. Rosenwein postuluje, by badanie wspólnoty emocjonalnej polegało na poszukiwaniu zidentyfikowanych środków językowych w analizowanych źródłach – w celu zdefiniowania punktów wspólnych czytanych tekstów³⁹. W tym miejscu należy przypomnieć, że termin „emocja” pojawił się w języku angielskim dopiero pod koniec XVI w., a i wówczas oznaczał poruszenie, rewoltę w sensie politycznym lub po prostu ruchy ludności. Słowo to w znaczeniu zbliżonym do dzisiejszego, czyli „silne uczucie, podekscytowanie”, zaczyna funkcjonować w połowie XVII w.⁴⁰ Stulecie to nie odkryło oczywiście emocji jako takich. Wcześniej nazywano je „afekcją” czy „pasją” lub nadawano poszczególnym emocjom właściwe im określenia – radość, strach czy gniew. Angielskie słowo *emotion* pojawiała się w badanym tutaj okresie w kontekstach sugerujących, że oznaczało niepokój, strach lub smutek⁴¹.

Przyjmując koncepcję wspólnoty emocjonalnej i uznając ją za efektywne narzędzie analityczne, zastosowałam je w odniesieniu do tekstów reprezentujących siedemnastowieczne angielskie piśmiennictwo intymistyczne. Teoria Barbary Rosenwein posłużyła jako instrument umożliwiający zbadanie, w jaki sposób kulturowy ideał realizował się w rzeczywistości życia konkretnych osób.

³⁶ B. Rosenwein, *Emotional Communities...*, dz. cyt., s. 25.

³⁷ J. Plamper, *The History of Emotions: An Interview...*, dz. cyt., s. 253.

³⁸ Tenże, *The History of Emotions. An Introduction*, dz. cyt., s. 70. Cytat pochodzi z wykładu Barbary Rosenwein wygłoszonego w Berlinie w 2009 r. Koncepcję wspólnoty emocjonalnej badaczka rozwija w dziele *Emotional Communities in the Early Middle Ages* poświęconym środkom wyrazu emocji w środowisku miejskim, we wspólnotach klasztornych oraz w środowisku dworskim wczesnośredniowiecznej Europy.

³⁹ Tenże, *The History of Emotions: An Interview...*, dz. cyt., s. 253.

⁴⁰ *The Oxford English Dictionary*, t. 5, red. J.A. Simpson, E.S.C. Weiner, Clarendon Press, Oxford 1989, s. 183.

⁴¹ H.-J. Diller, *Words for Feelings: Studies in the History of the English Emotion Lexicon*, U. Winter, Heidelberg 2014, s. 382.

Punktem wyjścia w analizie zgromadzonego materiału było wyodrębnienie z analizowanych dzieł wszystkich fragmentów, w których znajdowały się wzmianki na temat potomstwa autorów. Kierując się definicją ego-dokumentu jako tekstu, którego treść jest opisem tego, co jego twórca uznaje za ważne w swoim życiu, przyjąłam założenie, że pojawienie się każdej takiej notatki podyktowane było jakimś przeżyciem emocjonalnym związanym z prezentowaną sytuacją. Stworzoną w ten sposób bazę źródłową poddałam analizie, poszukując odpowiedzi na pytanie, na ile sposób werbalizacji przeżycia ujawniał przynależność autorów źródeł do przypisanej im purytańskiej wspólnoty emocjonalnej.

Nieodzwonne w tak zaprojektowanej analizie było również sprecyzowanie, jakie emocje spodziewałam się odnaleźć w zgromadzonym materiale. Punktem odniesienia był wykaz emocji zidentyfikowanych przez Rosenwein w siedemnastowiecznym traktacie o melancholii autorstwa Roberta Burtona⁴². Lista obejmuje 37 następujących pozycji: nieszczęście (*affliction*), ambicja (*ambition*), gniew (*anger*), udręka (*anguish*), niepokój, obawa (*anxiety*), pragnienie posiadania dóbr materialnych (*avarice*), troska (*care*), pożądanie (*appetite*, *concupiscence*, *covetousness*, *desire*), kłótniowość (*contention*), krzyż – w sensie cierpienia, które należy cierpliwie znosić (*cross*), rozpacz (*despair*), niezadowolenie (*discontent*), napawanie się cudzym nieszczęściem (*epichairekakias*), zawiść (*envy*), strach (*fear*), żal po stracie (*grief*), nienawiść (*hatered*), nadzieja (*hope*), oburzenie (*indignation*), zazdrość (*emulation*, *jealousy*), radość (*joy*), miłość (*love*), złośliwość (*malice*), miłosierdzie (*mercy*), nieszczęście (*misery*), zmieszanie, konsternacja (*perplexity*), duma (*pride*), samolubstwo (*self-love*), wstyd (*shame*), smutek (*sorrow*), pycha (*vainglory*), utrapienie (*vexation*), zapal (*zeal*). Wykaz sporządzony przez Rosenwein zawiera kilkanaście emocji pochodnych oraz emocje uniwersalne zbieżne z taksonomią Paula Ekmana, który swoją pierwotną sześciopunktową listę podstawowych emocji (radość, zdziwienie, strach, gniew, wstręt, smutek) uzupełnił o wesołość, zadowolenie/ukontentowanie, zażenowanie, podekscytowanie, poczucie winy, dumę, ulgę, satysfakcję, przyjemność zmysłową i wstyd⁴³. Do tego zestawienia dołączyłam również miłość rodzicielską, którą Ekman nazwał „postawą emocjonalną”, podkreślając w ten sposób jej bardziej trwałą charakter⁴⁴.

⁴² B. Rosenwein, *Generations of Feeling...*, dz. cyt., s. 262 (Robert Burton, *The Anatomy of Melancholy: What it is: With all the Kinds, Causes, Symptoms, Prognostickes, and Several Cures of it*, wydane po raz pierwszy w Londynie w 1621 r.).

⁴³ P. Ekman, *Basic Emotions*, [w:] *Handbook of Cognition and Emotion*, red. T. Dalgleish, M.J. Power, John Wiley & Sons, Chichester 1999, s. 55.

⁴⁴ Tamże.